

Hârezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin Türk Dili Tarihindeki Yeri

The Place of the Khârezmî's Muhabbet-nâme Within the History of the Turkish Language

Yaşar Şimşek

Doç. Dr., Giresun Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Giresun/Türkiye

e-posta ysimsek55@gmail.com

orcid 0000-0003-4532-8467

doi 10.54316/dilarastirmalari.1400043

Atıf

Citation

Şimşek, Yaşar (2024).
Hârezmî'nin Muhabbet-
nâme'sinin Türk Dili
Tarihindeki Yeri. *Dil
Araştırmaları*, 34: 43-58.

Başvuru

Submitted

04.12.2023

Revizyon

Revised

19.02.2024

Kabul

Accepted

12.03.2024

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2024

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

Öz

Muhabbet-nâme, XIV. yüzyılda yazılan fakat günümüze ulaşan nüshaları daha geç bir dönemde istinsah edilen ve literatürde Harezmi Türkçesinin başlıca eserlerinden biri olarak kabul edilen bir eserdir. Eserin günümüze ulaşan nüshalarında müstensihler eserin diline ve içeriğine müdahale etmiş, bu sebeple de eser orijinal hâlden uzaklaşmıştır. Bu makalede, Muhabbet-nâme'nin bugüne kadar tespit edilen dört nüshasından hareketle yazım, ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından Harezmi Türkçesinden ayrılan dil özellikleri değerlendirilmiş; bu değerlendirme sonucunda eserin Türk dili tarihindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hârezmî, Muhabbet-nâme, Harezmi Türkçesi, Altın Ordu.

ABSTRACT

Muhabbet-nâme was a literary work written during the 14th century, and holds a central spot in the world of Khwarezm Turkish literature. Surviving copies were made later on; albeit copyists modified both the text's language and content, thereby moving (it) away from the original. In this study, we have examined the distinguishing linguistic features that characterize Khwarezmian Turkish in terms of spelling, phonetics, morphology and vocabulary through four copies of Muhabbet-nâme that we know of thus far, and then tried to place the text within the history of the Turkish language.

Keywords: Khârezmî, Muhabbet-nâme, Khwarezmian Turkish, Golden Horde.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Muhabbet-nâme was authored in 1353/54 by a poet who went by pseudonym Hârezmî. It begins by praising *Allah* and the prophets, a brief explanation about why he wrote this book, and a salute to *Muhammad H'âce Bik*. Next, are a set of 11 love letters. Bridging each letter are three-couplet refrains, or *mesnevi*. Letters four, eight, and eleven as well as a section entitled *hikâyet* are composed in the Persian Farsi language. As stated above, we know of there being four copies of Muhabbet-nâme thus far, one of which is in the Uyghur script. Two are kept at the British Museum, whilst the other two are at the Istanbul Millet Library.

Manuscript Copy A: British Museum No. 8193

Manuscript Copy B: British Museum No. 7914

Research Problem: The first major studies on Muhabbet-nâme belong to Turkhan Gandjei. He had transcribed and published Copy A in Italy, and added a short dictionary of Turkish words. Similarly, Şçerbak took Copy A, compared to Copy B, and published his study in a book entitled *Oğuz-nâme*. Emir Necipovic Necip also wrote a study on Muhabbet-name under the editorship of Kononov. It later became the subject of someone's graduation thesis in Turkey but was never published.

In Turkey, Köprülü evaluated Muhabbet-name for first time from the point of view of the text's point of origin and written language. He concluded that it was indeed Khwarezm: "... However, according to the line *ka muğın sır yakasında bitirdim*, one can assume that Muhammed Hodja Bey governed that particular region on behalf of the Golden Horn khans, and that he lived in Sığak. Accordingly, this book ought to be treated as Khwarezm."

Following Köprülü's assessment, academic circles have since generally come to accept Muhabbet-name as a fundamental work of Khwarezm literature. In our study, we have examined the book's linguistic characteristics, and concluded that it should not be treated as a Khwarezm Turkish piece.

Findings: Muhabbet-nâme hails from the old Golden Horde khanate. While it shares similarities with the language of Hüsrev ü Şirin, it also differs in a number of ways. Namely: it doesn't preserve the phonemes /d/ and /w/. Moreover, Copy B exhibits multiple written and phonemic features unique to Chagatai Turkish. Overall key traits that distinguish the language of this text from Khwarezm Turkish include:

1. In Copy B – an Arabic script version – the letters *sin* and *be* are both written three dots above them.
2. The absence of the phoneme /d/
3. The absence of the phoneme /w/
4. The phonemes /-g-/ and /-g/ haven't survived, but rather become /-K/
5. *ti* - > *di*-; *tég* > *dég*; /t-/ > /d-/ phonemic shifts observed in words such as *takı* > *dağı*
6. The negation suffix is {- mAs}
7. The future tense suffix is {- IsAr}
8. Negative statements are formed using *imes* + [personal pronoun]
9. The singular second person intensification/imperative suffix {-gIl} also takes the forms {-ğın} and {-kıl}
10. The learned past tense suffix is {-Xptur}
11. The negative present tense suffix is {-mAn} exclusively
12. Unique vocabulary

Many books from the Islamic period written in the Uyghur script (e.g. *Sirâcü'l-Kulüb*, *Mes'ele Kitabı*, *Râhatü'l-Kulüb*, *Bahtiyâr-nâme*) would have been copied by Mansur Bakhsi. The same goes for Muhabbet-nâme's copy a as well is Mansur Bakhsi. Despite him producing the copy 79 years after the original, its linguistic features align with that of pre-classical Chagatai Turkish – like Bakhsi's other work.

The academic world accepts Muhabbet-nâme as a key piece of Khwarezm Turkish literature. We have evaluated it linguistically as such, and framed that within the context of surviving

copies of the work in terms when and where they were produced. Muhabbet-nâme may have been written in 1353/54, however the aforementioned copies therefore far from reflect the language of the original. Hence, reason, it does not seem appropriate to include it alongside other Khwarezm Turkish books such as *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'înü'l-Mürîd*, *Satırarası Kur'an Tercümelere* (*Meşhed Nüshaları*, *Hekimoğlu Nüshası*, *Özbekistan Nüshası*) and *Anonim Kur'an Tefsiri*.

0. Giriş

Muhabbet-nâme, Hârezmî mahlaslı bir şair tarafından 1353/1354 yılında yazılmış manzum bir eserdir. Eser, Allah'a hamd ve peygamberlere övgü içeren bir girişin ardından yazılış sebebi ve *Muhammed H'âce Bik'e* övgü ile başlar. Ardından şairin *nâme* adını verdiği sevgiliye yazılmış 11 mektup yer alır. Her bir mektubun arasında şairin *mesnevi* adını verdiği 3 beyitlik nakarat bulunur. 4, 8 ve 11. nâmeler ile *hikâyet* adı verilen bölüm Farsçadır. Muhabbet-nâme'nin biri Uygur harfli olmak üzere bugüne kadar tespit edilen dört nüshası vardır. Bu nüshalardan ikisi British Museum'da diğer ikisi ise İstanbul Millet Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

A nüshası: British Museum No. 8193

Uygur harfli bir mecmuanın 160a-173b varakları arasındadır. 9 Mart 1432 (Pazar günü), Yezd şehrinde Mir Celâleddin'in emri ile Mansur Bahşı tarafından istinsah edilmiştir: *târih sikiz yüz otuz bişte çıçkan yıl receb ayning altısında Yezd şehrinde Mir Celâl-[ed]-dîn buyurgan üçün bu fakîr Mansûr Bakşı bitidi* [A 173b]¹.

B nüshası: British Museum No. 7914

Arap harfli bir mecmuanın 290b-313b varakları arasında yer alan bu nüsha, 1508/1509 yılında istinsah edilmiştir. Müstensih, bu nüshada eseri yeniden düzenlemiş ve Uygur harfli nüshada olmayan çok sayıda beyiti metne dâhil etmiştir.

C nüshası: Millet Kütüphanesi No. 86

D nüshası: Millet Kütüphanesi No. 949

Bu iki nüsha, A ve B nüshalarına göre oldukça eksiktir. C nüshası, Arapça bir tefsirin haşiyesinde bulunmaktadır. D nüshası ise toplamda sadece beş varaktır. Bu iki nüsha, ilim âlemine Osman Fikri Sertkaya tarafından kazandırılmıştır (*bk.* Sertkaya 1972).

Muhabbet-nâme üzerine ilk önemli çalışmalar Turkhan Gandjei'ye aittir. Gandjei, eserin Uygur harfli nüshasını esas alarak transkripsiyonlu metin ve Türkçe kelimelerden oluşan kısa bir sözlük ile eseri İtalya'da yayımlamıştır (*bk.* Gandjei 1958-1959). Şçerbak, Muhabbet-nâme'nin Uygur harfli nüshasını British Museum 7914 No.'daki Arap harfli nüsha ile karşılaştırarak *Oğuz-nâme* ile bir kitapta yayımlamıştır (*bk.* Şçerbak 1959). Son yayın ise Kononov'un

¹ Bu nüshanın bulunduğu mecmuanın detaylı bir incelemesi için *bk.* Clauson 1928.

redaktörlüğünde Emir Necipoviç Necip tarafından yapılmıştır (bk. Nadjipa 1961). Eser, Türkiye’de bir mezuniyet tezine konu olmuş (bk. Türkmen 1969), fakat yayımlanmamıştır.

Eserin Türk Dili Tarihindeki Yeri Üzerine Görüşler

Gandjei, eserin yazılışından yıllar sonra mevcut nüshaların müstensihler tarafından değiştirildiğini, bu sebeple eldeki nüshaların orijinal metnin fonetiğini yansıtmaktan uzak olduğunu; fakat eserin söz varlığının önemli olduğunu belirtmiştir (1959: 91).

Necip, eserin dilinin *Orta Asya Kur’an Tefsiri*, *Nehcü’l-Ferâdis* ve *Kıyasü’l-Enbiyâ*’dan yazıldığı saha gereği farklı olduğunu *Hüsrev ü Şirin*’den de verdiği örneklerle ortaya koymuştur. Necip, çalışmasında eserin dilinin Doğu Türkçesinden ayrılan yanlarını Kıpçak ve Çağatay özellikleri açısından değerlendirmiş, söz varlığı açısından “yenicil” kabul ettiği örnekleri karşılaştırma yolu ile incelemiştir (Nadjipa 1961: 7-23; 109-122; 128-156).

Şerbak, eserin dilini “Eski Özbekçenin 14. yüzyılda ortaya çıkan güzel bir örneği” olarak yorumlamıştır. Şerbak, eserdeki Oğuzca-Kıpçakça özelliklerden dolayı Uygur harfli nüshanın orijinal eserden sadece 79 yıl sonra istinsah edilmesine rağmen, orijinalinden farklılaşmış olabileceğini düşünmektedir. Arap harfli nüshada bulunan Farsça bölümlerin ise metne daha sonradan eklendiğini, zira Uygur harfli nüshada *eyâ arslan yüreklik han uruğu* şeklinde geçen mısranın Arap harfli B nüshasını istinsah eden müstensih tarafından *zihî arslan yürek kongrat uruğu* şeklinde değiştirilerek *Muhammed H’âce Bik*’in soyunun Kongratlara dayandırıldığını, bunun esere yapılan doğrudan müdahalelerin bir kanıtı olduğunu söylemektedir. Şerbak, transkripsiyonlu metnin ardından *Muhabbet-nâme*’nin *Dili* başlığını taşıyan bölümde eserde görülen lehçe farklarını ana hatlarıyla göstermiştir (bk. Şerbak 1959: 124-127; 167-170).

Türkiye’de eserin hangi sahaya/yazı diline ait olduğu ilk defa Köprülü tarafından değerlendirilmiştir. Köprülü “...Mamafih bu manzumedeki *kamuğın sır yakasında bitidim* mısraı ile eserini Seyhun kıyılarında yazdığını söylemesine bakılırsa, Muhammed Hoca Bey’in o sırada Altın-Ordu hanları namına bu sahayı idare ettiği ve Sığınak’ta oturduğu tahmin olunabilir ki buna göre, bu eserin doğrudan doğruya H’ârizm eserlerinden sayılması icap eder.” diyerek eserin Harezmi sahasına ait olduğu belirtmiştir (1945: 282).

Caferoğlu, eseri *Müşterek Orta-Asya Şivesinin Batı Türkistan Şiveleri* bahsinde *Nehcü’l-Ferâdis*, *Mu’inü’l-Mürîd* ve *Mukaddimetü’l-Edeb* ile birlikte değerlendirmiştir (1972: 118-120). Caferoğlu, eserin dili hakkında doğru bir tespitle “Sahasının edebî dili ile yazılmasına rağmen, Kıpçak şivesine karşı geniş bir yakınlık göstermektedir. Bu bakımdan eser, Harezmi’de yazılmış diğer dil yadigârlarına nisbetle en az Kaşgar şivesi tesirini üzerinde hissetmiş olanıdır.” yargısına varmaktadır (1972: 118).

Eckmann, “Samoyloviç’e göre eserin dili Muhabbet-nâme’nin dili Oğuzca-Kıpçakçadır ki isabetsiz bir hükümdür. Arap alfabesiyle yazılmış Londra

yazmasının dili büyük çapta Çağataycanın tesirinde kalmıştır.” (1979: 187) demekte ve doğru bir tespitle eserin dilinin Harezmi Türkçesinden farklılık gösterdiğini belirtmektedir.

Ercilasun eseri *Harezmi-Kıpçak Türkçesi* bahsinde *Harezmi Türkçesine Ait Eserler* başlığında *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şirin*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Cevâhirü'l-Esdâf*, *Cümcümenâme*, *Mirâcnâme*, *Satır-Altı Kur'an Tercümesi*, *Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri* ve *Hilyetü'l-Lisan ve Hulbetü'l-Beyan* ile birlikte değerlendirmiş, eserin dili hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır (2012: 369-381).

Ata eseri; *Hüsrev ü Şirin*, *Mi'râc-nâme*, *Sirâcü'l-Kulûb*, *Dâsitân-ı Cumcuma*, *Yarlık ve Bitikler* ile birlikte *Harezmi-Altın Ordu Türkçesi* eserleri arasında saymış, eserin dili hakkında bir yorumda bulunmamıştır (2016: 52).

Yüce eseri, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şirin*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kur'an-ı Kerim Tercümesi*, *Karışık Dilli Kur'an Tercümesi*, *Mi'râc-nâme* ve *Miftahu'l-Adl* ile birlikte *Harezmi Türkçesi Eserleri* başlığı altında değerlendirmiştir (2002: 795-796). Yüce, eserin dili hakkında “Harizm Türkçesinin özelliklerini dil bakımından öteki eserler kadar temsil etmez. Çok geç istinsah edildiği için dilinin müstensihlerce kısmen Çağataycaya uyarlandığı, manzum olduğu için de vezin ve kafiyede Arapça, Farsça kelimelere gereksinim duyularak söz kadrosunun belli kelimelerle sınırlı kaldığı söylenebilir.” demektedir.

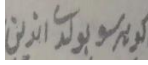
Sağol eseri *Harezmi Türkçesi Dil Yadıgârları* başlığı altında *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şirin*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Kur'an-ı Kerim Çevirileri*, *Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri*, *Mi'râc-nâme*, *Sirâcü'l-Kulûb* ve *İbni Mühennâ Lugati* ile birlikte değerlendirmiştir (2002: 807; 2011: 111-123).

Akar, eseri *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Nehcü'l-Ferâdis* *Mukaddimetü'l-Edeb* ve *Mi'râc-nâme* ile birlikte *Harezmi Türkçesi Eserleri* başlığı altında değerlendirmekte; eserin dili hakkında “Uygur harfli nüsha Oğuz-Kıpçak özelliklerini taşıırken Arap harfli nüsha geç dönemde istinsah edildiğinden dolayı geniş ölçüde Çağataycanın etkisi altındadır.” demektedir (2005: 164).

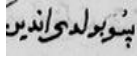
1. Yazım Açısından Harezmi Türkçesinden Ayrılan Özellikler

1.1. *sin* ve *be*'nin üç noktalı *sin* ve üç noktalı *be* şeklinde yazılması

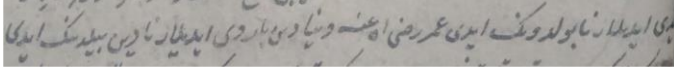
Muhabbet-nâme'de *sin* ve *be* sesi bulunduran Arapça ve Farsça kelimeler, orijinal şekilleri ile yazılırken bazı Türkçe ve Moğolca kelimeler, Arap harfli B nüshasında üç noktalı *sin* ve üç noktalı *be* ile yazılmıştır. Bu yazım özelliği, nestalik yazımın gelişip yayılmasına paralel olarak XV. yüzyıldan itibaren Çağatay sahasında yaygınlaşmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde bu yazım özelliği görülmez. Aynı eserin Harezmi ve Çağatay sahasına ait iki ayrı nüshasında bu farklılığı görmek mümkündür. Mesela *Kıyasü'l-Enbiyâ*'nın Londra ve Paris nüshalarında iki farklı yazım söz konusudur:



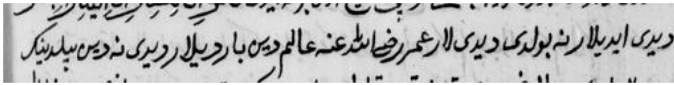
gevher su boldı andın... [Londra Nüshası 3r/10].



...su boldı andın... [Paris Nüshası 3a/4].

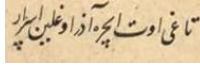


têdi aydılar ne boldung aydı 'Ömer rażiyya'llāhu 'anhu dünyādın bardı aydılar nedin bilding aydı [Londra Nüshası 239r/15]

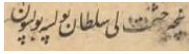


didi aydılar ni boldı didiler 'Ömer rağıyya'llāhu 'anhu 'ālemdin bardılar didi nidin bilding [Paris Nüshası 250b/14]

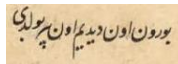
Muhabbet-nâme'nin 1510 yılında istinsah edilen B nüshasında, eserin istinsah edildiği saha ve zamana uygun olarak Türkçe kelimelerde üç noktalı sin ve üç noktalı be yazımı yaygındır.



tağı ot içre Āzer oğlın asrar [B 291r].



niçe haşmetli sulţān bolsa bolsun [B 311v].



burun on didim on bir boldı [B 309r].

2. Ses Bilgisi Açısından Harezmi Türkçesinden Ayrılan Temel Özellikler

2.1. /d/ sesinin durumu

Eski Türkçe /d/ sesi, Karahanlı Türkçesi döneminde /d/ şeklinde karşımıza çıkar. Harezmi Türkçesi eserlerinde ise /d/ ~ /y/ arası bir geçişin olduğu söylenebilir. Harezmi Türkçesi eserlerinde aynı kelimenin /d/'li ve /y/'li yazımları bir arada görülse de /d/'li örnekler çoğunluktadır. Mesela *ağaq* “ayak” kelimesinin *ağaq* ve *ayaq* şeklinde kullanım sıklıkları şöyledir: *ağaq* (KE 134, ME 3, HŞ 77, MM 8, NF 72) ~ *ayaq* (KE 31, ME 2, HŞ 20, MM 3, NF Ø) (Ata 2016: 67).

Muhabbet-nâme'de Karahanlı-Harezmi yazı geleneğinin temel ses bilgisi özelliklerinden biri olan /d/ sesi görülmektedir. /d/'li örnekler, az sayıda da

olsa Nevayî öncesinde Çağatay Türkçesi ile yazılan eserlerde dahi görülmektedir; fakat /d/ ~ /y/ açısından Muhabbet-nâme, /y/ tarafındadır: *koyğan* “koyan” [B 290v]; *iygü* “iyi” [B 292r]; *kiyür-* “giydirmek” [B 292v]; *yay-* “yaymak” [B 292v]

Sadece *adağ* “ayak” ve *kuduk* “kuyu” ve *idgü* “iyi” birer örnekte *dal* ile yazılmıştır²:

Ķara ming al yangaķingda yaraşur

Başım dāyim adakıngka³ yaraşur

“Kara ben, al yanağına yakışır; başım her zaman ayağına yakışır.” [A 164a; B 295v].

Ķuyaş her kün yüz urur ol kapuķķa

Cemāling saldı Yūsufnı kudukķa⁴

“Güneş[in ışıkları] her gün o kapıya vurur; güzelliğın Hz. Yusuf’u kuyuya attı.” [A 170a; B 304r].

Cihānnı idgü⁵ atıng tuttu muṭlak

Yaman közdin yuraķ tutsun sini Ħaķ

“Cihanı iyi adın kayıtsız şartsız zapt etti; seni Allah, kem gözlerden uzak tutsun.” [A 163b; B 295v].

2.2. /w/ sesinin durumu

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu /b/ sesi Karahanlı Türkçesi eserlerinde /w/, Harezmi Türkçesi eserlerinde /w/ ve /v/ olarak görülür. Harezmi Türkçesi eserleri /w/ ~ /v/ açısından /w/’li yazımları pek çok örnekte muhafaza etmiştir. Muhabbet-nâme’de /w/’li tek bir örnek dahi görülmemektedir. *avla-* “avlamak” [B 303v]; *çevür-* “çevirmek” [B 309r]; *siv-* “sevmek” [B 301r]; *su* “su” [B 291r]...

2.3. /g/ sesinin durumu

Söz içi ve söz sonu /g/ sesi, Harezmi Türkçesi eserlerinde çoğunlukla korunmuştur. Fakat Oğuzca tesiri ile bazı örneklerde /-g-/ ve /-g/’nin düştüğü görülür. Harezmi Türkçesi eserleri, /-g-/ > /-Ø-/ ve /-g/ > /-Ø/ değişmesi açısından incelendiğinde bütün eserlerde bu değişimin az çok görüldüğü, fakat eserlerin /g/ sesini çoğunlukla koruduğu anlaşılır. Az sayıda örnekte görülen /-g/ > /-k/ değişmesi ise Çağataycanın bir tesiri olarak yorumlanabilir.

Muhabbet-nâme’de *uluğ* “ulu” kelimesinde /-ğ/ korunmuştur. Bu örnek dışında ise *arı* “arı, temiz, saf” [291r; 304r] kelimesinde /-g/’nin düşmesi; *katıķ* “katı” [290v; 296r]; *ķuruķ* “kuru” [290v]; *mundak* “bunun gibi” [291r; 307v]; *ķamuķ* “bütün(ü), hepsi” [292v; 294r; 296r; 297r; 298r (2); 301r (2); 304r; 304v; 307r; 308r; 308v]; *kuduk* “kuyu” [304r]; *açık* “acı” [307r] kelimelerinde ise Harezmi Türkçesinde bir iki örnekte karşımıza çıkan (Kıyasat’l-Enbiyâ’da) /-ğ/ > /-k/

² Uygur harfli nüshada /d/ için ayrı bir işaret yoktur.

³ A *ayaķingğa*

⁴ A *kudukķa*

⁵ B *iygü*

değişmesinin görülmesi ve bu kelimelerin /-ğ/'li şekillerinin olmaması eserin dili ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Hüsrev ü Şirin'de olduğu gibi {+IXg} eki, Arap harfli B nüshasında çok sayıda örnekte {+II} şeklindedir: *şeker dudağlı* “şeker dudaklı” [308v]; *şîrîn sözli* “şirin sözlü”; *devletli* “bahtlı” [292r]; *tatlı sözli* “tatlı sözlü” [298v]; *ming türli* “bin türlü” [303r]; *irinli* “irinli” [308r]; *haşmetli* “haşmetli” [311v]. {+IU}’lu örnekler ise şunlardır: *körklü* “güzel” [296v]; *körklürek* “en güzel” [301r]; *ay yüzlü* “ay yüzlü” [302r]. Bu kelimelerin {+IXg}’lı şekilleri görülmemektedir. Uygur harfli nüshada ise ekin {+II} şekli görülmez, ek {+IU} şeklindedir.

Uygur Harfli Nüsha	Arap Harfli B Nüshası
tatlı [166b]	tatlı [298v]
közlü [172a]	közli [308v]
sözlü [172a]	sözli [308v]
dudağlı [172b]	dudaklı [308v]

{+IXg}, sadece *yanglıg* “gibi” kelimesinde iki örnekte bulunmaktadır. Kelime daha çok *yanglık* şeklindedir. {+Iık} ise *enfâşlık* “nefesli”; *salтанатlık* “saltanatlı”; *vefâlık* “vefâlı”; *yanglık* “gibi” gibi çok sayıda örnekte görülmektedir.

Süleyman salтанатlık pâdişâ[h] sin

Mesîh enfâşlık⁶ Yûsuf-likâ sin

“Hz. Süleyman’ın saltanatu gibi [bir] padişahsın; Mesih nefesli, Yusuf yüzlüsün.” [A 162a B 294r].

{-ğan} eki *yaratқан* “yaratıcı” [293r; 295r]; *uçқан* “uçan” [307v; 311v]; *ayıtқан* “söyleyen” [313v] kelimelerinde açık şekilde *kaf* ile yazılmıştır. {-ğan} ekinin Harezmi Türkçesindeki şekli ile korunduğu üç örnek vardır: *koyğan* “koyan” [A 160a; B 290v]; *yuğan* “yıkayan” [A 160a]; *vefâ kılgan* “vefâ eden” [A 164a; B 295v].

2.4. ti- > di-; tég > dég; taqı > dağı gibi kelimelerde görülen /t-/ > /d-/ değişmesi

Harezmi Türkçesi eserlerinde bazı istisnalar dışında /t-/ sesi korunmuştur. Bu ses, Çağatay Türkçesinde de korunmakla birlikte özellikle *ti-*; *tég* ve *taqı* kelimelerinde /t-/ > /d-/ değişmesi görülmektedir. Bu hususiyet, Harezmi ve Çağatay sahası için ayırt edici niteliktedir.

Çağatay Türkçesinin klasik devir öncesi eserlerinde *ti-* ve *di-* bir arada kullanılmıştır, fakat *di-* şeklinin çok daha fazla kullanıldığı görülür. Lutfi Divanında 203 *di-*’e karşı 7 *ti-*; Sekkâki’de 30 *di-*’e karşı 14 *ti-*; Gülistan Tercümesinde 101 *di-*’e karşı 19 *ti-* ve Keşfü’l-Hüdâ’da 116 *di-*’e karşı 7 *ti-* yer alır. Eski Türkçeden beri “gibi” anlamında oldukça yaygın olarak kullanılan *tég* edatı, Harezmi Türkçesinde *tég* şeklinde korunmuştur. Bu edatın *dég* şekli, yalnızca Kısasü’l-Enbiyâ’da görülür. Çağatay Türkçesinde /t-/ > /d-/ değişmesi ile kalıplaşarak kullanılan bir diğer edat, *dağı* < *taqı*’dır. Edatın *taqı* şekli Semerkand-Herat ekolü şairlerinde neredeyse hiç kullanılmamıştır. Lutfi

⁶ A *enfâşlık*

Divanında yalnızca 2 örnekte görülen *takı* dışında Sekkâkî, Atâyî ve Yusuf Emirî, Seyyid Ahmed Mirza gibi şairlerin eserlerinde edat hep *dağı* şeklinde kullanılmıştır (Şimşek – Kaynak 2023: 1559).

Muhabbet-nâme'nin dili bu hususiyet açısından Harezmi Türkçesinden ayrılmaktadır. *Ti-* fiili, Muhabbet-nâme'de *di-* şeklindedir:

Bu yirke yitti söz tağyır boldı
Burun on didim on bir boldı
 “Bu yere geldi, söz bozuldu; öncesinde on dedim, on bir oldu.” [B 309r].

Tég edatı; Muhabbet-nâme'de *dik* ve *tik* şeklindedir:

Bilür min kim sizing dik bolmadı iy cān
Boyun sundum cefāğa kul min iy cān
 “Ey sevgili, bilirim, sizin gibi olmadı; cefaya boyun eğdim, kulum.” [B 308v].

Kuyaş tik devleting tábende bolsun
İşikingde yitti kök bende bolsun
 “Devletin güneş gibi parlansın; eşiğinde yedi kat gök kulun olsun.” [B 294v].

Taķı edatı ise eserde *dağı* ve *tağı* şeklindedir:

Çevürmen yüz niçe kim kilse miñnet
Cefā sizdin tağı bizdin muħabbet
 “Yüzlerce sıkıntı gelse de ben size yüz çevirmem; cefa sizden ve muhabbet bizden[dir]. [B 309r].

Bir az kiçti dağı meclis ısındı
Ķadeħ çevrülde vü mey başka mindi
 “Biraz geçti ve meclis ısındı; kadeh döndürüldü ve şarap başa bindi (sarhoş etti).” [B 293r].

2.5. {-mAz} olumsuzluk ekinin {-mAs} şekli⁷

{-mAz} olumsuzluk eki, Harezmi Türkçesinde hem {-mAz} hem de {-mAs} olarak görülür. Çağatay Türkçesinde ise bu ek, Doğu Türkçesinin bir özelliği olarak {-mAs} şeklinde umumileşmiştir. Muhabbet-nâme'de ek, istisnasız olarak {-mAs} şeklindedir. *kalmas* “kalmaz” [295r]; *bolmas* “olmaz” [298v; 308v]; *ulaşmas* “ulaşmaz” [301v]; *bulmas* “bulmaz” [302r]; *ķutulmas* “kurtulmaz” [308v]; *tükenmes* “tükenmez” [294r]; *birmes* “vermez” [295r; 298v]; *yitmes* “yetmez” [296r]; *kirekmes* “gerekmez” [296r]; *bilmes* “bilmez” [301v; 302v; 307v]; *tingelmes* “denk olmaz” [304r]; *hāşul itmes* “ortaya çıkarmaz” [304r]; *yitmes* “yetmez” [304r]; *ilmes* “dikkate almaz” [304v]; *tilemes* “dilemez” [307v]; *ingremes* “ağlayıp sızlamaz” [309r].

3. Şekil Bilgisi Açısından Harezmi Türkçesinden Ayrılan Temel Özellikler

⁷ Bu özelliği Uygur harfli nüshadan /z/ ve /s/ birbirinin yerine kullanıldığı için yazımdan takip etmek mümkün değildir, bu sebeple verilen örnekler Arap harfli B nüshasındandır.

3.1. {-IsAr} gelecek zaman eki

Bu ek Harezmi Türkçesi eserlerinden sadece Hüsrev ü Şirin’de iki yerde tespit edilmiştir (Ata 2016: 93; Toprak 2005: 262). Muhabbet-nâme’de de iki yerde tespit edilmektedir.

*İçelim⁸ bâdeni güller solısar
Tenimiz ‘âkıbet toprak bolısar*

“Şarap içelim, güller solacak; tenimiz sonunda toprak olacak.” [A 173a; B 309r].

3.2. imes + [şahıs zamiri] olumsuz bildirme

Harezmi Türkçesinde *ermez* veya *ermes* + [şahıs zamiri] şeklinde kullanılan olumsuz bildirme, Çağatay Türkçesinde genellikle *imes* + [şahıs zamiri] şeklindedir. Bildiricinin Harezmi Türkçesinde *ermez* veya *ermes* yerine *imes* şekli, Kısasü'l-Enbiyâ’da ve Hüsrev ü Şirin’de görülür. Muhabbet-nâme’de *ermez* veya *ermes* yoktur.

*Ṭama‘ dāmında kalur kuş imes min
Telim eyvân üze uçkan hümâ min*

“Tamah tuzağında kalmış kuş değilim; ben birçok köşk üzerinde uçan hüma kuşuyum.” [B 311v]⁹.

3.3. {-gII} teklik 2. şahıs pekiştirme/emir ekinin {-ğın} ve {-kıl} şekli

Nehcü'l-Ferâdis’te 2, Mu’înü'l-Mürîd’de 3 ve Hüsrev ü Şirin’de 1 yerde ek, {-GII} olarak geçmektedir. Ayrıca Nehcü'l-Ferâdis ve Hüsrev ü Şirin’de birer örnekte ek {-kıl} şeklindedir (Ata 2016: 95). Muhabbet-nâme’de ise ek 3 yerde {-ğın}, (D nüshasında 2 yerde {-gin}) şeklindedir. Ayrıca Muhabbet-nâme’de /t/ ve /k/ ile biten fiillerden sonra ek, sert sessiz benzeşmesine uğramakta ve {-kıl} şeklini almaktadır:

*Bu kün tangka tigin mey nüş kılğın
Bedihe bu gazelni güş kılğın¹⁰*

“Bu gün tan vaktine kadar şarap iç; hazırlıksız söylenen bu gazele kulak ver.” [B 292v].

*Kil iy uçmak güli çimgenke çıkıl
Bu kün oturmağıl eyvân içinde*

“Ey cennet gülü, gel, çimene çık; bugün köşte oturma.” [A 163a; B 294v].

3.4. {-Xptur} öğrenilen geçmiş zaman eki

Harezmi Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi için {-mİş} + şahıs zamiri kullanılmaktadır. Harezmi Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekimi için birkaç örnekte karşımıza çıkan {-Xp} + şahıs zamiri veya {-Xpdur}, Mi’rac-nâme’de ve Kısasü'l-Enbiyâ’da görülmektedir. Mi’rac-nâme’nin Harezmi Türkçesi ile değil

⁸ A içeli

⁹ A nüshasında bu beyit yoktur.

¹⁰ A nüshasında bu beyit yoktur.

Çağatay Türkçesi ile yazıldığı bilinmektedir (bk. Mert 2023). {-Xptur} Çağatay sahasında öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanılan iki tip ekten biridir.

Muhabbet-nâme'de {-mİş} sadece sıfat-fiil görevinde kullanılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman çekimi, 3. tekil şahıs için {-UptUr} (7 yerde) şeklindedir.

Cemālingdin hıred şeyda boluptur
İçim bağrım¹¹ kamuğ sevdā toluptur
 “Cemalinden akıl delirmiş; içim bağrım hep sevda dolmuş.” [A 170a; B 304r].

3.5. {-mAn} olumsuz geniş zaman eki

Harezmi Türkçesinde 1. tekil şahıs olumsuz geniş zaman çekimi, {-mAz / -mAs} + men ile kurulmaktadır. {-mAn}, Nehcü'l-Ferâdis'te 2, Kıyasü'l-Enbiyâ'da 4 örnekte görülürken Hüsrev ü Şirin'de olumsuz 1. tekil şahıs geniş zaman çekiminin yarısı {-mAz} + men; diğer yarısı ise {-mAn}'lıdır (Ata 2016:90).

Muhabbet-nâme'de bu çekim için {-mAz / -mAs} + men tek bir örnekte dahi görülmez. Bunun yerine {-mAn} kullanılır. {-mAz / -mAs} + men ve {-mAn} ekleri Harezmi ve Altın Ordu sahasını birbirinden ayırt eden özelliklerden biri olarak kabul edilebilir.

Köngülke özgening mihrin yavutman
Yıraq[lık] birle min sizni unutman
 “Gönüle başka birinin güzelliğini yaklaştırmam; uzaklık ile ben sizi unutmam.” [A 165b; B 297v].

4. Söz Varlığı Açısından Harezmi Türkçesinden Farklılıklar

davis- “bitmek”

Davışkıncā gâzel şeh gûş kıldı
Manga hil'at kiyürüp koş tuttı
 “Gazel bitince şeh dinledi; bana hilat giydirip içki ikram etti.” [B 292v]¹².

Harezmi Türkçesi eserlerinde görülmeyen bu kelime, Kıpçakçaya özgüdür. Codex Cumanicus'ta *tavus-* / *tuvus-* “tamamlamak, bitirmek, tüketmek” (Argunşah ve Güner 2022: 676) olarak kayıtlıdır.

ķarak “göz bebeği, göz > süzgün bakış” // **ķaraķçı** “çapulcu, yol kesen, talan eden”

Ayutķil iy sözi yalğan cefā-kār
ķaraķları ķaraķçı özi 'ayyār
 “[Şöyle] söyle: Ey yalancı cefakâr; göz bebekleri talancı, kendisi hırsız [olan].” [A 165a; B 297r].

¹¹ A köngül içre

¹² A nüshasında bu beyit yoktur.

Dîvânü Lugâtî't-Türk'te geçen (DLT 685) az sayıda Moğolca kelimedenden biri olan *ķarak* < Mo. *kara*- “bakmak, görmek”, Hüsrev ü Şirin’de ve Kıyasü'l-Enbiyâ’da görülmektedir. *aķar yaşıum yusuf tiyü ķarakdın* (HŞ 2272); *yüzi kün teg yaruķ, yangakları kızıl nār teg, engi ķomyur, ķarakları ķaynayur* (KE 75r/17). *ķarakçı* ise Muhabbet-nâme dışında Harezmi Türkçesi eserlerinden sadece Hüsrev ü Şirin’de tanıklanır. *ķarakçıdın ni ķorksun yoksul iy yār* (HŞ 2283). *ķarakçı* “(sevgilinin gözü) çapulcu, yol kesen, talan eden” anlamlarında Çağatay sahası şairleri tarafından bir mazmun olarak kullanılmıştır: *ķarakçı közining ol alı köp ķarasına bak* (LD 891); *ol sining cādū ķarakçı ikki ‘ayyārning* (GD 2000); *ķarakçı irür közüng sürme anga ne hācet* (ŞHD 315).

kirişme “cilve, naz”

Kirişme birle ‘āşık öltürür siz

Siz öltürgen kişi ölgey mü hergiz

“Cilve ile âşık öldürsünüz; sizin öldürdüğünüz kişi hiç ölür mü?” [A 170a; B 304r].

Harezmi Türkçesi eserleri arasında sadece Hüsrev ü Şirin’de kayıtlanır: *kümüşdin alma yanglıg aķ saķakı / nāzüklükdin öte körnür tamāķı/ kirişmesi yıķar cān u cihām* (HŞ 4171). Harezmi sahasında kullanılmayan, ilk defa Altın Ordu sahasında tanıklanan bu kelimenin asıl kullanım alanı Çağatay sahasıdır: *ösrük közüng kirişme bile çün kıya baķar* (LD 502); *közüng kirişme bile hay yazuķlı Sekkākī* (SD 461); *kirişme birle yana cānım iķre saldı şūr* (ŞHD 48).

ķoş “(içki) (bir çift) kadeh”

Kil iy ay yüzlü dilber tut birer ķoş

Birer ķoş birle kılğıl bizni med-hūş

“Ey ay yüzlü dilber, gel, bir kadeh tut; bir kadeh ile bizim aklımızı başımızdan al.” [B 302r]¹³.

Bu kelime Harezmi Türkçesi eserleri arasında yalnızca Hüsrev ü Şirin’de geçer: *bu söz aytıp ķoş iķti ve iķürdi* (HŞ 567). Kelimenin asıl kullanım alanı Çağatay sahasıdır: *Ger Nevāyī bir ayağ gāhī iķer ğam defīğa / Zāhid andın özni ğamġin tutsa iķdik imdi ķoş* (NŞ 243); *çü bir cāmnu mihmān ķıldı nūş / ayaķçı ķörüng tırfa kim tuttu ķoş* (Sİ 5459).

ķörķebay “(sevgili) güzellik zengini”

Selāmınnı tiğür ol ķörķebayġa¹⁴

Kim urur¹⁵ ķehresi ming ta‘ne ayġa

“O güzellik zengini, ķehresi binlerce kez söven aya selamımı ulaştır.” [A 165a; B 297r].

Perī ruhsārelerning ķörķebayı

Yüzüng nevrüz u ķaşıng bayram ayı

¹³ A nüshasında bu beyit yoktur.

¹⁴ A dil-sitāna

¹⁵ A urar

“Peri [gibi] yanakların güzellik zengini; yüzün bahar, kaşın bayram ayı.”
[A 164a; B 295v].

Körk “güzel, güzellik” + *bay* “zengin” kelimelerinden müteşekkil bu kelime, Çağatay sahasına özgüdür. Tarihî Türk dili alanında, Nevayî'nin eserlerinde ve çağdaşlarında görülür: *Ay Nevâyî şohbetingdin kılsa 'ār ol körkebay / Yok 'aceb nivçün ki sinsin bir gedā ol barlıg* (GS 311); *'Arızındur şafha-i hüsn ü cemāl ay körkebay/ 'Anberin zülfüng çikiptür her sarı dāl üstine* (ŞHD 270).

oram “sokak”

Oramung itlerinin ittiḥādı

Köngüller maqşüdi cānlar murādı

“Sokak itlerinin [âşıklar] bir araya gelmesi; gönüllerin isteği, ruhların muradıdır.” [B 301v].

Yüzüngde işneyür devlet nişāni

Oramung toprağı baht āşyāni

“Baht açıklığı yüzünde parlıyor; sokağının toprağı mutluluk yuvasıdır.”
[A 165b].

Oram, Nehcü'l-Ferâdis ve Hüsrev ü Şirin'de kayıtlanır. *andın song hemîşe 'ādātı ol erdi kim oramqa çıkar erdi* (NF 106/9); *kizip şeker oramunda yürüyü* (HŞ 2991).

Kelimenin asıl kullanım alanı ise Çağatay sahasıdır. Kelime, Çağatay şiirinde Divan Edebiyatı'nda olduğu gibi “sevgilinin sokağı”, “sevgilinin sokağındaki köpekler” anlamında kalıplaşmıştır. *cemāl u cāh ilidin yüz ferāgātım bardur / oramung iti manga āşinā kirek olsa* (LD 175). *zamāne fitnesidin eymenip ḥimāyet üçün / oramung iti bile boldum āşinā niteyin* (GD 2160).

örge “çadır, han çadırı”

Buyurdi örge şād-revān uruldi

Kadeḥ kiltürdiler meclis ḫuruldi

“Emretti, çadır ve şadırvan kuruldu; kadeh getirdiler; meclis kuruldu.”
[A 161a; B 291v].

Harezmi Türkçesi eserlerinde görülmeyen bu kelime, Moğolcadır < *örgüce(n)*. (TMEN I: 166). Kelimenin kullanım alanı Çağatay sahasıdır. *oñ yaḫda altı aḫ örge ve sol yaḫda altı aḫ örge tiktürdi* (ŞT 142).

sayḫal “(argo) (içki) cila”

Kil iy sākī nazardın salmaḡıl kel

Kitür ol mey ki bolḡay bizke sayḫal

“Ey saki, gel, bakışını kaçırma, gel; o şarabı getir ki bize cila olacak.”
[B 304v]¹⁶.

Harezmi sahası eserlerinde görülmeyen bir diğer kelime, *sayḫal*'dir. Muhabbet-nâme'de argo anlamıyla “cila, sert içkiden sonra içilen hafif içki” olarak yer alır.

¹⁶ A nüshasında bu beyit yoktur.

Hüsrev ü Şirin’de gerçek anlamı (“parlak, aydınlık”) ile geçer: *bu könglüm közgüsün saykal kılu bir* (HŞ 5).

yağtu ~ yahtu “ışık, nur”

*İcâzet birsengiz tang yahtusı tik
Cihānga hüsningiz çavın yayayın
“İzin verirsiniz, cihana sabah ışıkları gibi [olan] güzelliğinizin şöhretini yayayım.”* [B 292v].

*İki yağtu gevher ‘ālemğa birgen
Muhabbet gencini Ādemğa birgen
“İki parlak cevheri âleme veren; muhabbet hazinesini Hz. Adem’e veren.”* [A 160a].

Bu kelime, Harezmi Türkçesi ile yazılan eserler arasında Hüsrev ü Şirin’de ve Meşhed Nüshası [293 No.] Kur’an tercümesinde de görülmektedir. *sokurğa ni çirâğ ni yahtu kün yok* (HŞ 4658). Kelimenin Hüsrev ü Şirin’de kullanılması, eserin Altın Ordu sahasında yazılması ile; Kur’an tercümesinde kullanılması ise ilgili tercümenin lehçe farklarını da göstermesi ile açıklanabilir. Nitekim tercümede *yahtu*, *yaruk* kelimesinin altına notlanmıştır: *taķı yaruk (yahtu) boldı yir idisining ...* [28a/7]. Kelimenin Doğu Türkçesindeki denk çifti *yaruk*’tur ve Harezmi Türkçesi eserlerinde *yahtu* ~ *yahtu* değil *yaruk* kullanılmıştır. Kelime, Çağatay Türkçesinde de *yağdu*, *yahtu*, *yahtı*, *yahtu* şeklinde görülmektedir. *kuyaş kim saldı ‘ālem içre yağdu / yetiştı peşşedin ‘ankāğa tēgrü* (AL 2583); *baħır-ı a‘zāmda çerāğı yahtıdur* (ŞHD 33); *bu yahtu tāli‘ing ol cān sipihrning māhı* (SD 524).

Sonuç

Muhabbet-nâme, Altın Ordu sahasında yazılmış olması sebebiyle Hüsrev ü Şirin’in dili ile birtakım ortaklıklar paylaşmaktadır. Fakat Muhabbet-nâme özellikle /d/ ve /w/ seslerini muhafaza etmemesi; Arap harfli B nüshasında Çağatay sahasına özgü yazım ve ses bilgisi özellikleri göstermesi sebebiyle Hüsrev ü Şirin’in dilinden uzaklaşmaktadır. Eserin Harezmi Türkçesinden ayrılan belli başlı dil özellikleri şunlardır:

1. Arap harfli nüshada *sin* ve *be*’nin üç noktalı *sin* ve üç noktalı *be* şeklinde yazılması
2. /d/ sesinin olmaması
3. /w/ sesinin olmaması
4. /-g-/ ve /-g/ sesinin korunmaması, /-g/ sesinin /-K/ olması
5. *ti* > *di*-; *tég* > *dég*; *taķı* > *dağı* gibi kelimelerde görülen /t/ > /d/ değişmesi
6. olumsuzluk ekinin {-mAs} şeklinde olması
7. gelecek zaman eki olarak {-IsAr}’ın kullanılması
8. olumsuz bildirmenin *imes* + [şahıs zamiri] şeklinde kurulması
9. {-gIl} teklik 2. şahıs pekiştirme/emir ekinin {-ğın} ve {-kıl} şeklinde görülmesi
10. öğrenilen geçmiş zaman eki olarak sadece {-Xptur} kullanılması

11. olumsuz geniş zaman eki olarak sadece {-mAn} kullanılması
12. söz varlığı

İslamî devreye ait Uygur harfli eserlerin (*Sirâcü'l-Kulûb*, *Mes'ele Kitabı*, *Râhatü'l-Kulûb*, *Bahtiyâr-nâme* vd.) pek çoğu Mansur Bahşı tarafından istinsah edilmiştir. Muhabbet-nâme'nin müstensihi de Mansur Bahşı'dır. Eserin Uygur harfli nüshası orijinalinden 79 yıl sonra istinsah edilmiş olmasına rağmen, dil özellikleri itibariyle müstensihin istinsah ettiği diğer eserler gibi klasik öncesi Çağatay Türkçesidir.

Muhabbet-nâme, literatürde Harezmi Türkçesinin başlıca eserlerinden biri olarak kabul edilegelmiştir. Eser, Harezmi Türkçesinin karakteristik özellikleri açısından değerlendirilmiş ve eserin günümüze ulaşan nüshalarının istinsah edildiği dönem ve sahanın dil özelliklerini yansıttığı tespit edilmiştir. Muhabbet-nâme, 1353/1354 yılında yazılmıştır, fakat eserin günümüze ulaşan nüshaları, eserin telif edildiği dönemin dil özelliklerini yansıtmaktan uzaktır. Bu sebeple eserin Harezmi Türkçesi eserleri (*Nehcü'l-Ferâdis*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Satırarası Kur'an Tercümelere* (*Meşhed Nüshaları*, *Hekimoğlu Nüshası*, *Özbekistan Nüshası*) ve *Anonim Kur'an Tefsiri*) arasında değerlendirilmesi yeniden düşünülmelidir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

AL Abuşka Lugati; **DLT** Dîvânu Lugâtî't-Türk; **GD** Gedâyî Dîvânî; **GS** Garâ'ibü's-Sıgâr; **HŞ** Hüsrev ü Şirin; **KE** Kıyasü'l-Enbiyâ; **LD** Lutfî Divanı; **ME** Mukaddimetü'l-Edeb; **MM** Mu'inü'l-Mürîd; **NF** Nehcü'l-Ferâdis; **NŞ** Nevâdirü's-Şebâb; **SD** Mevlâna Sekkâkî Divanı; **Sİ** Sedd-i İskenderî **SHD** Şiban Han Dîvânî; **ŞT** Şecere-yi Terâkime

AKAR, Ali (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ARGUNŞAH, Mustafa (2021). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit.

ARGUNŞAH, Mustafa; GÜNER Galip (2022). *Codex Cumanicus*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ATA, A. (2019). *Rabgüzî Kışâşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş – Metin – Dizin*. II Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ATA, Aysu (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

CAFEROĞLU, Ahmet (1972). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Enderun.

CLAUSON, Gerard (1928). "A Hitherto Unknown Turkish Manuscript in Uighur Characters." *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. 1: 99-130.

ECKMANN, Janos (1979). "Harezmi Türkçesi." *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.

ECKMANN, János (2012). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit.

ERASLAN, Kemal (1999). *Mevlâna Sekkâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ERCİLASUN, Ahmet Bican (2012). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; AKKOYUNLU, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ERDEM UÇAR, Filiz Meltem (2022). *Gedâyî Dîvân (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

EREN, Hasan (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. (haz. Şükrü Halûk Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.

GANDJEI, Tourkhan (1958-1959). "Il Muhabbet-nâma" di Horazmî" *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli*. Nuova Serie, volume VII; "Il lessico del "Muhabbat-

- nāma". *Annali dell' Istituto Universitario Orientale di Napoli*. Nuova Serie, volume VIII. Tipografia del Senato, del dott. Bardi. Roma.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KAÇALIN, Mustafa Sinan (2011). *Niyâzi Nevâyî'nin Sözlere ve Çağatayca Tanıklar el-Luğâtu'n-Nevâ'îyye ve'l-İstişhādâtü'l-Cağâtâ'îyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAĞAÇ, Günay (1997). *Lutfî Divanı Giriş – Metin – Dizin – Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARAÖRS, Metin (2016). *'Alî Şîr Nevâyî Nevâdirü's-Şebâb*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KARASOY, Yakup (1998). *Şiban Han Divânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasımlar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1945). "Çağatay Edebiyatı." *İslam Ansiklopedisi*, C III.
- KUT, Günay (2003). *'Alî Şîr Nevâyî Garâ'ibü's-Şığâr İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- MERT, A. (2023). *Uygur Harfli Mi'râc-nâme Giriş – Metin – Aktarma – Dizinler – Tıpkıbasımlar*. Konya: Palet.
- NADJİPA, Emir Nadjip (1961). *Horezmî, Muhabbat-nama*. İzdanie, teksta, transkripsiya, perevod i issledovanie. Moskva.
- Nehcü'l-Ferâdis Uştmahlarning Açuq Yoli (Cennetlerin Açık Yolu)*. Mahmûd bin 'Alî. (Tıpkıbasım ve çeviriyazı János Eckmann), (Yayımlayanlar Semih Tezcan – Hamza Zülfiyar), (Dizin-Sözlük Aysu Ata). (2014). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ÖLMEZ, Zühal (2020). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-yi Terâkime*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- SAĞOL YÜKSEKKAYA, Gülден (2011). "Harezmi Türkçesi." *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- SAĞOL, Gülден (2002). "Harezmi Türkçesi ve Harezmi Türkçesi ile Basılan Eserler." *Türkler*. C. V. Ankara: Yeni Türkiye: 804-813.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1972). "Horezmî'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine." *Türkiyat Mecmuası*, 17: 185-207.
- ŞÇERBAK, Aleksandr Mihayloviç (1959). *Oguz-nâme, Muhabbat-nâme*. Pamyatniki drevne uygurskoy i staro uzbekskoy pis'mennosti. Moskva.
- ŞİMŞEK, Yaşar (2019). *Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293. No.], Giriş-İnceleme-Metin-Dizin*. II Cilt. Ankara: Akçağ.
- ŞİMŞEK, Yaşar; KAYNAK, Filiz (2023). "Harezmi Türkçesinden Çağatay Türkçesine Geçiş." *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12/4: 1538-1571.
- TOPRAK, Funda (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara.
- TÖREN, Hatice (2001). *Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- TÜRKMEN, Leyla (1969). *H'ârezmî Muhabbet-nâme*. Mezuniyet Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Tez No. 5779.
- YÜCE, Nuri (2002). "Hârizmi Türkçesi." *Türkler*. C. V. Ankara: Yeni Türkiye: 793-803.

Yazma Eserler

- Hârezmî *Muhabbet-nâme*. British Museum No. 8193.
- Hârezmî *Muhabbet-nâme*. British Museum No. 7914.
- Hârezmî *Muhabbet-nâme*. Millet Kütüphanesi No. 86.
- Hârezmî *Muhabbet-nâme*. Millet Kütüphanesi No. 949.
- Rabguzi *Kıyasü'l-Enbiyâ*. Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc 1012.